

УДК 346

Юлія Сагайдак,

канд. юрид. наук, старший викладач
кафедри правового регулювання економіки
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВНА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу підприємницької діяльності як основній формі реалізації економічних прав людини в Україні та формуванню висновків і пропозицій, спрямованих на вдосконалення та переосмислення доктрини господарського права та вчення про підприємництво в умовах євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: економічні права людини, реалізація економічних прав людини, правовий статус людини, підприємницька діяльність, правовий статус підприємця, вчення про підприємництво, ознаки підприємницької діяльності, господарська діяльність, господарське право, підприємницьке право, комерційне право, торгове право, євроінтеграція, ринкова економіка.

Постановка проблеми. У Конституції України [1] закріплені принципи та основні засади державної політики щодо захисту прав та свобод людини у всіх сферах суспільного життя, у тому числі в економічній.

Реалізація економічних прав і свобод людини в Україні частково деталізується в спеціальному нормативно-правовому акті – Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15 травня 2003 р. № 755-IV [2].

Стратегічні та тактичні кроки щодо захисту та гарантій прав і свобод людини в Україні, європейські засади розбудови української державності закріплені у Законі України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 01 липня 2010 р. № 2411-VI [3].

Відповідно до зазначених нормативно-правових документів, Україна перебуває на шляху побудови принципів нового державотворення та розвитку українського суспільства, а отже, й правового статусу людини в Україні, реалізації її прав та свобод, особливо в економічній сфері. Питання реалізації комплексу економічних прав людини та громадянина й досі є дискусійним, а тому, безумовно, актуальним. Особливого значення в процесі вивчення цього питання набуває інститут реалізації права на підприємницьку діяльність та необхідність оновлення й розвитку законодавства у сфері підприємницької діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Такі відомі вчені-юристи, як В. Мамутов, В. Селіванов, В. Щербина, Н. Саніахметова та вче-

ні-економісти П. Верхан, А. Сміт, Д. Рікардо займалися проблематикою розуміння економічної та правової природи підприємництва, проте підприємництво як провідну форму реалізації економічних прав людини в Україні комплексно і системно ще не було досліджено в національній науці.

Мета статті. Зважаючи на необхідність комплексного системного дослідження підприємництва як основної і провідної форми реалізації економічних прав людини в Україні, можемо сформулювати основні завдання: довести, що підприємницька діяльність є найбільш конструктивною формою реалізації економічних прав людини; визначити пріоритетні напрями розвитку форм реалізації економічних прав людини в контексті євроінтеграції України; дати загальну оцінку перспектив розвитку доктрини господарського та підприємницького права з метою вдосконалення правового регулювання підприємницьких відносин.

Вчення про підприємництво було започатковано відносно недавно, незважаючи на те, що людство давно використовує цей вид діяльності у повсякденному житті [4].

Охарактеризувати явище підприємництва, дослідити його всебічно, виявити фактори, на які воно має вплив та які впливають на нього, не просто. І це пов'язано з такими характеристиками підприємництва, як неоднорідність та динамізм.

Слушно із цього приводу висловився німецький вчений П. Верхан: «Важко знайти таку ж складну та неоднорідну сферу діяльності, як підприємництво. У ринковому господарстві воно реалізується на перехресті економіки, політики, техніки, юриспруденції, психології та етики» [5, с. 56].

Р. Кантілйон пояснював зміст підприємництва з економічної точки зору. Досліджуючи такі категорії, як попит та пропозиція, він дійшов висновку, що невідповідність на ринку товарів цих категорій призводить до того, що деякі індивіди купують товари за відомою ціною, а власні продають за високою, їм поки що невідомою. Таких індивідів, які здійснюють вказані дії, він називав підприємцями, що є особливими господарючими суб'єктами [4].

У законодавстві України, у ст. 3 Господарського кодексу, підприємницький суб'єкт названий різновидом суб'єктів господарювання [6].

Такі вчені, як А. Сміт і Д. Рікардо, розглядали підприємця вже як власника капіталу, акцентуючи увагу на такій ознаці підприємництва, як отримання прибутку (доходу) [7, с. 21-22].

Із подальшим розвитком концепції підприємництва з'явилися якісно нові підходи до розуміння ознак підприємництва, що розкривають суть цього явища. Й. Шумпетер разом із прибутковістю виділяє потребу в пануванні, владі, впливі на ситуацію завдяки самостійним діям. Головною особою в такому розумінні стає підприємець – інноватор, власник капіталу [8, с. 174].

У сучасному розумінні підприємництво розглядається як рушійна сила економічного розвитку. Тобто підприємництво – це дії, спрямовані на отримання результату негайно, а економічний розвиток – це результат дій [9, с. 102-105].

Підсумовуючи вищезазначене, можна сказати, що поняття «підприємництво» є ключовим в економічній теорії. Тим більш багатостороннім та диференційованим має бути підхід до розуміння цього суспільного явища, враховуючи вплив, який підприємництво здійснює на всі відносини в державі.

Ми розглянули економічний зміст терміна «підприємництво» та його природу, оскільки правове регулювання питань, пов'язаних із підприємницькою (господарською) діяльністю, випливає з його економічної природи.

Із права на підприємницьку діяльність (ст. 42 Конституції України) випливає те, що суб'єкт (людина, громадянин, особа без громадянства, іноземець) мають право на здійснення такої діяльності та можуть застосовувати різні форми її реалізації.

У Цивільному кодексі України ми знаходимо роз'яснення цього положення, а саме у ст. 50 – 54 зазначається загальний порядок зайняття підприємницькою діяльністю фізичної особи, а у ст. 84 – 86 – здійснення підприємницької діяльності юридичними особами.

Відповідно до ст. 3 Господарського кодексу України, під господарською діяльністю розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

У нормах Податкового кодексу України також визначається поняття господарської діяльності. Відповідно до п. 14.1.36 Податкового кодексу України, господарська діяльність – це діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і здійснюється такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, дорученнями та агентськими договорами.

Нормативно-правовий аналіз визначень господарської діяльності дає змогу зробити висновок, що хоча ці визначення й не є ідентичними, але змістовно вони є схожими.

Продовжуючи характеристику правової сутності змісту легалізації суб'єктів підприємницької діяльності, треба зазначити, що господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою отримання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва називаються підприємцями (ст. 3 Господарського кодексу України). Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність) [6]. Тобто із цього впливає висновок, що господарська діяльність може бути як підприємництвом, так і не підприємництвом. Отже ключовим розмежуванням підприємництва і не підприємництва є отримання прибутку як головної мети діяльності. Непідприємницька господарська діяльність нормативно визначається як некомерційна. Основні засади правового регулювання некомерційної діяльності містяться у главі 5 Господарського кодексу України, а комерційної (підприємницької) – у главі 4 Господарського кодексу України.

Отже, підприємницька діяльність є видом діяльності господарської.

Що стосується наукових положень, то більшість науковців використовує у своїх

роботах нормативне визначення господарської діяльності та підприємницької діяльності. Серед них А. С. Васильєв, О. П. Подцерковний [10, с. 10-17], В. С. Щербина [11, с. 71, 415, 416], Н. А. Саніахметова [12, с. 6], О. М. Вінник [13].

В. К. Мамутов зазначає, що господарська діяльність може мати різний характер: може бути основною чи додатковою, може бути побутовою чи виробничою, тому розрізняють ознаки господарської діяльності, які відрізняють її від інших видів суспільної діяльності [14, с. 12].

Отже, господарська діяльність є поняттям ширшим, і, саме характеризуючи господарську діяльність, ми можемо характеризувати і підприємницьку діяльність. Ці два поняття співвідносяться між собою як ціле і частина.

Підприємницька діяльність, як і господарська, теж має свої ознаки, які й визначають її характер.

Треба зазначити, що в юридичній літературі підприємницька діяльність розглядається більше з позиції її відмінностей від інших видів діяльності, а увага приділяється не мотивам та засобам, а формам та ознакам такої діяльності.

Так, В. М. Селіванов визначає найбільшу кількість ознак підприємництва: економічна самостійність; автономна воля суб'єкта; ініціативність; творчий новаторський характер; систематичність; ризикованість; повна майнова відповідальність; мета такої діяльності – отримання прибутку; правомірність [15, с. 8].

Існують й інші думки, згідно з якими кількість та найменування ознак не такі розгалужені, але дуже схожі і які передбачають такий комплекс характеристик, яким на сучасному етапі розвитку ринкових відносин має відповідати суб'єкт, що займається чи має бажання займатися підприємництвом.

Так, Н. О. Саніахметова робить акцент на ознаках підприємництва, таких як правомірність, систематичність, спрямованість на одержання прибутку, ризиковий характер [12].

В. Ф. Попондуполо вважає, що підприємницька діяльність – це сукупність правомірних дій, які здійснюються професійно, систематично і на власний ризик особою, зареєстрованою як підприємець, з метою одержання прибутку [16, с. 20].

В. Л. Мусіяка визначає підприємництво як незаборонену законом ініціативну, систематичну діяльність приватних осіб (підприємців) і юридичних осіб, що базується на приватній або будь-якій іншій формі власності, спрямовану на отримання прибутку від виробництва товарів, виконання робіт та

надання послуг, здійснювану на власний ризик і під свою відповідальність [17, с. 5].

При всьому розмаїтті наукових думок щодо правової природи підприємництва можна виділити сукупність основних ознак, на яких базується підприємницька діяльність, що й відрізняє її від іншої діяльності: вольовий характер, ініціативність, систематичність, правомірність, ризик та спрямованість на отримання прибутку.

Окрім наукових визначень «підприємництва», треба брати до уваги й нормативне визначення, що розкриває юридичний зміст цього поняття. У ст. 42 Господарського кодексу України підприємництво визначається як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

У ст. 42 Господарського кодексу України підприємництво визначається як вид господарської діяльності.

Проте не варто обмежуватись лише законодавчою дефініцією, необхідно розробляти нову, перспективну та дієву модель правового регулювання підприємницької діяльності, що є особливо важливим в контексті євроінтеграції України.

У науці ж існує серйозна розбіжність у підходах щодо правового регулювання підприємницької діяльності з точки зору розвитку господарського права.

Серед основних історичних теорій розвитку господарського права вчені виділяють п'ять [18, с. 16–23]: 1) Концепція «двосекторного права» – визначила провідну роль адміністративно-господарського права у регулюванні соціалістичної економіки (Г. І. Стучка); 2) Довоєнна концепція, що з'явилась на протигагу двосекторній та об'єднала у предметі правового регулювання господарського права відносини як між соціалістичними організаціями, так і між громадянами (Л. Я. Гінзбург, Є. Б. Пашуканіс); 3) Концепція «господарсько-адміністративного права» – виділяла господарсько-адміністративне право в особливу підгалузь права і заклала підґрунтя для дослідження адміністративно-правового регулювання господарських відносин (С. Н. Братусь, С. С. Алексєєв); 4) Концепція комплексної галузі, що виходила із розмежування галузей на основні та комплексні (Ю. К. Толстой, М. Д. Шаргородський, О. С. Иоффе); 5) «Післявоєнна концепція господарського права» (В. В. Лаптев, В. К. Мамутов, Г. М. Свердлов, В. С. Тадевосян), що стверджувала необхідність виокремлення господарського права в окрему

галузь права, предметом регулювання якої є специфічні горизонтальні та вертикальні суспільні відносини, що виникають у сфері господарювання.

Так, учений В. К. Мамотов, визнаючи існування такої галузі права, як господарське [19, с. 9], не ігнорує підприємництво як юридичну категорію. Він зазначає, що підприємництво – це діяльність людини щодо організації виробництва [19, с. 13].

Такий погляд на підприємництво – як на складову господарської діяльності – є найпоширенішим (В. К. Мамотов, В. С. Мартем'янов, Н. І. Клейн, В. В. Лаптев) [19; 20, с. 48; 21, с. 11; 22].

На нашу ж думку, найбільш вдалою та актуальною на сьогодні є концепція, де господарське право є комплексною самостійною галуззю, а норми права, що регулюють підприємницькі відносини, можна визначити як інститут господарського права. Хоча в майбутньому буде назрівати автономізація підприємницького права в окрему галузь права під назвою «комерційне» або «торгове» право (відповідно до європейської традиції правового регулювання даних відносин).

Важливим у контексті форм реалізації економічних прав людини видається вивчення «правового статусу суб'єкта господарювання».

Як відомо, діяльність суб'єктів підприємництва виражається в свободі самої діяльності, у виборі її форм, видів та вільному розпорядженні прибутком тощо.

Таким чином, людина є вільною від природи і наділена «природними правами». Коли ж людина отримує певний правовий статус у суспільстві, починає відігравати в ньому нову роль, наприклад набуває статусу підприємця, то, відповідно до статусу, вона вже має спеціальні права та обов'язки та має діяти за правилами, що встановлені державою.

Ю. А. Тихомиров розрізняє такі категорії правових статусів: 1) по відношенню до людей: а) конституційний; б) загальний; в) спеціальний; 2) по відношенню до соціальних спільнот; 3) у сфері економічних відносин [24, с. 19]. У теорії конституційного права України сформувався свій підхід до категорій правового статусу: 1) загальний; 2) спеціальний, або родовий, статус окремих категорій громадян; 3) індивідуальний статус; 4) статус іноземців, осіб без громадянства, осіб із подвійним громадянством; 5) галузеві правові статуси [25, с. 117].

За поданою класифікацією економічні права, до яких належить і право на підприємницьку діяльність, належать до спеціального статусу.

Із дослідження науково-практичних підходів до визначення поняття «правовий статус» можна зробити висновок, що запорукою реалізації правового статусу людини у сфері підприємницької діяльності є самостійність та вільне волевиявлення, спрямоване на досягнення майнових та немайнових інтересів. Але такий правовий статус має свої межі – не має зашкоджувати або нівелювати права інших суб'єктів.

Виходячи із загального розуміння поняття «правовий статус», можна сформулювати й поняття «правовий статус суб'єкта підприємництва». «Правовий статус суб'єкта підприємництва» – комплекс прав, свобод та обов'язків, якими наділяється суб'єкт підприємницької діяльності після офіційної процедури легалізації його діяльності [23].

Висновки

Отже, на підставі аналізу наукових положень та законодавства України можна зробити такі висновки щодо визначеної мети наукового дослідження:

1) здійснення господарської діяльності є найбільш конструктивною та перспективною формою реалізації економічних прав людини, що прямо впливає на її правовий статус, надаючи йому спеціальних рис;

2) підприємницька діяльність має неабияке позитивне значення для розвитку особистості, суспільства та держави, тому розвиток і підтримка господарської (підприємницької) діяльності людини має стати пріоритетним напрямом діяльності України в найближчі 5 років, особливо в контексті євроінтеграції;

3) розробка теорії підприємницького права (комерційного, торгового права) вже назріла і є пріоритетним напрямом наукових досліджень у сфері юридичних наук.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.
3. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01 липня 2010 р. № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.
4. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг ; [пер. с англ.]. – 4-е изд. – М. : Дело, 1994. – 720 с.
5. Верхован П. Х. Підприсмець. Його економічна функція та суспільно-політична відповідальність / П. Х. Верхован. – К. : Юрінком, 1994. – 60 с.

6. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.
7. Предпринимательство в конце XX века / [Дынкин А. А., Стерлин А. Р., Тулин А. Р. и др.]. – М.: Наука, 1992. – 312 с.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер; [пер. с нем.]. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
9. Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава: сутність, проблеми політичної модернізації: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» / Шульженко Федір Пилипович. – К., 2009. – 412 с.
10. Хозяйственное право Украины: учебник / под ред. А. С. Васильева, О. П. Подцерковного. – Харьков: Одиссей, 2005. – 464 с.
11. Щербина В. С. Господарське право: підручник / Щербина В. С. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.
12. Господарське право України: навчальний посібник / за заг. ред. Н. О. Саніахметової. – Харків: Одиссей, 2005. – 608 с.
13. Вінник О. М. Господарське право: курс лекцій / О. М. Вінник. – К.: Атіка, 2004. – 624 с.
14. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / [Знаменський Г. Л., Хахулін В. В., Щербина В. С. та ін.]; за заг. ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
15. Селіванов В. Концептуальні засади Кодексу про підприємництво України / В. Селіванов // Право України. – 1995. – № 2. – С. 3–12.
16. Попондуполо В. Ф. Правовой режим предпринимательства / В. Ф. Попондуполо. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1994. – 208 с.
17. Мусияка В. Л. Правовые основы предпринимательской деятельности / В. Л. Мусияка. – Харьков: Бизнес-информ, 1995. – 88 с.
18. Хозяйственное право / отв. ред. В. П. Грибанов, О. А. Красавчиков. – М.: Юрид. лит., 1977. – 357 с.
19. Мамутов В. К. Хозяйственное право / Мамутов В. К. – К.: Юринком Інтер, 2002. – 906 с.
20. Лаптев В. В. О предпринимательском законодательстве / В. В. Лаптев // Государство и право. – 1995. – № 5. – С. 49–52.
21. Предпринимательское право / под ред. Н. И. Клейна. – М.: Юрид. лит., 1993. – 480 с.
22. Мартемьянов В. С. Хозяйственное право: курс лекций: в 2-х т. / Мартемьянов В. С. – М.: БЕК, 1994–1994. – Т. 1: Общие положения. – 312 с.
23. Сагайдак Ю. В. Адміністративно-правові засади легалізації суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Сагайдак Юлія Вікторівна. – К., 2012. – 228 с.
24. Тихомиров Ю. А. Российское гуманитарное право: учебное пособие для вузов / Ю. А. Тихомиров. – М.: ПРИОР, 1998. – 303 с.
25. Конституційне право України: підручник для студ. ВНЗ / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К.: Ін Юре, 2002. – 544 с.

Стаття посвящена теоретико-правовому аналізу підприємницької діяльності як пріоритетної форми реалізації економічних прав людини в Україні, а також формуванню висновків і пропозицій, направлених на удосконалення і переосмислення доктрини господарського права і учіння про підприємництво в умовах інтеграційних процесів в Україні.

Ключевые слова: економічні права людини, реалізація економічних прав людини, правовий статус людини, підприємницька діяльність, правовий статус підприємця, учіння про підприємництво, ознаки підприємницької діяльності, господарська діяльність, господарське право, підприємницьке право, комерційне право, торговельне право, євроінтеграція, ринкова економіка.

The article is devoted to theoretical and legal analysis of entrepreneurial activity as the form of priority economic realization of human rights in Ukraine and analysis of the legal status of the entrepreneur, forming conclusions and proposals aimed at improving and rethinking the doctrine of economic law and theory of entrepreneurship in terms of European integration processes.

Key words: economic rights, implementation of economic rights, legal status of a person, business activities, legal status of the entrepreneur, teaching of entrepreneurship, characteristics of entrepreneurial activity, business activity, commercial law, enterprise law, commercial law, commercial law, European integration, market economy.

